สงกรานต์ กาลแห่งการละเล่น เขมร –ไทย

อาจารย์ลักขณา ชาปู่
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

“วันตรุษสงกรานต์สนุกสนานกันน้องพี่ สาวสวยโสภีหนุ่มก็หล่อดีเชิญทางนี้นั่งล้อมวง เล่นมอญซ่อนผ้า ถือตุ๊กตาวนรอบวง ถ้าใครนั่งงระวังข้างหลังให้ดีเอ้าระวังข้างหลังให้ดี”เพลงมอญซ่อนผ้าที่ขับร้องโดย คุณรุ่งเพชร แหลมสิงห์ เนื้อหาของเพลงสะท้อนให้เห็นการละเล่นของชาวไทยในช่วงวันปีใหม่ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งเนื้อหาของเพลงยังแสดงให้เห็นว่าการเล่นมอญซ่อนผ้านั้นผู้เล่นไม่ใช่มีเพียงเด็ก ๆ อย่างที่เราเข้าใจแต่คนในวัยหนุ่มสาวก็เล่นมอญซ่อนผ้าด้วยเช่นกัน

ในอดีตที่การติดต่อสื่อสารยังไม่สามารถทำได้ปัจจุบันทันด่วนเหมือนสมัยนี้ ทำให้คนต้องหาโอกาสในการพบปะเจอหน้ากัน ซึ่งเทศกาลต่าง ๆ นับเป็นโอกาสอันดีที่คนในท้องถิ่นจะได้ใช้เวลาเพื่อพบปะพูดคุยหรือสร้างความบันเทิงแก่กัน สงกรานต์เป็นเทศกาลหนึ่งที่ได้รับการจัดให้เป็นวันแห่งครอบครัวเป็นช่วงเวลาให้ญาติพี่น้องที่จากบ้านไปทำงานได้กลับมาอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากัน และในอดีตวันสงกรานต์ยังมีความสำคัญในการสร้างคุณค่าทางสังคมโดยผ่านการละเล่นอีกด้วย

ประเทศในทวีปเอเชียล้วนมีประเพณีสงกรานต์ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ประเทศไทย กัมพูชา พม่า ลาว จีน แต่อาจมีความเชื่อแตกต่างกันไปบ้าง แต่มีประเทศหนึ่งที่ความเชื่อและเรื่องราวความเป็นมาคล้ายคลึงกับประเทศไทยมาก นั่นคือประเทศกัมพูชา ความคล้ายคลึงเริ่มตั้งแต่ตำนานของวันสงกรานต์ที่เกี่ยวกับท้าวกบิลพรหมถามคำถามธรรมบาลกุมาร อาจารย์ประยูร ทรงศิลป์ได้เล่าอธิบายไว้ในไทยรัฐออนไลน์ ดังนี้

มีเศรษฐีผู้หนึ่งไม่มีบุตรจึงไปอธิษฐานขอบุตรจากรุกขเทวดาที่ต้นไทร จากนั้นไม่นานเศรษฐีผู้นี้ก็ได้บุตรชายจึงตั้งชื่อว่าธรรมบาลกุมาร เขาเป็นเด็กที่เก่ง เรียนไตรเภทจบตั้งแต่อายุ 7 ขวบและได้เรียนรู้ภาษาของนกด้วย วันหนึ่งท้าวกบิลพรหมต้องการทดสอบปัญญาของธรรมบาลกุมาร จึงได้ลงมาถามคำถาม 3 ข้อว่า ตอนเช้าศรีอยู่ที่ไหน ตอนเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และตอนค่ำศรีอยู่ที่ไหน โดยมีข้อตกลงว่า ถ้าตอบคำถามได้ท้าวกบิลพรหมจะตัดเศียรบูชาธรรมบาลกุมาร แต่ถ้าตอบไม่ได้จะตัดเศียรของธรรมบาลกุมาร เวลาผ่านไป 7 วัน ขณะที่ยังไม่รู้คำตอบนั้น ธรรมบาลกุมารก็ออกไปนอนใต้ต้นไม้ และได้ยินนกอินทรี ผัวเมียคุยกัน ตัวเมียถามว่า วันพรุ่งนี้จะไปหาอาหารที่ไหน นกตัวผู้ตอบว่าจะไปกินศพธรรมบาลกุมาร เพราะจะถูกฆ่าที่ตอบคำถามท้าวกบิลพรหมไม่ได้ นกตัวเมียจึงถามว่าคำถามนั้นคืออะไร และคำตอบคืออะไร นกตัวผู้จึงบอกคำถามและคำตอบว่า ตอนเช้าศรีอยู่ที่หน้าคนจึงต้องล้างหน้า ตอนเที่ยงอยู่ที่อก คนจึงนำเครื่องหอมพรมที่อก ส่วนตอนเย็นอยู่ที่เท้าคนจึงต้องล้างเท้าก่อนนอน เมื่อได้ยินดังนั้นธรรมบาลกุมารจึงจำไปตอบคำถาม ทำให้ท้าวกบิลพรหมแพ้ จึงเรียกธิดาทั้ง 7 มาสั่งว่า ตนจะตัดเศียรบูชาธรรมบาลกุมาร แต่ศีรษะของตนนั้นถ้าให้ตกถึงดินไฟก็จะไหม้โลก ถ้าโยนขึ้นอากาศฝนจะแล้ง ถ้าทิ้งลงมหาสมุทรน้ำจะแห้งจึงให้ธิดาทั้ง 7 นำพานมารองรับ แล้วแห่ไปรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งธิดาทั้ง 7 จะต้องผลัดเปลี่ยนกันทำหน้าที่ทุกปีตามวันมหาสงกรานต์

นอกจากตำนานแล้ว การละเล่นของประเทศกัมพูชาที่เล่นในช่วงวันสงกรานต์ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับของไทยด้วย ขอยกตัวอย่างการละเล่นที่นิยมของทั้งสองประเทศ ดังนี้

ภาพที่ 1 การเล่นมอญซ่อนผ้า
ที่มา: วัฒนา ศิริมุณี, 2560

มอญซ่อนผ้า การละเล่นมอญซ่อนผ้าของไทยเรานั้นเชื่อว่าผู้อ่านคงได้ทราบกติกาหรือวิธีการเล่นอยู่แล้ว ส่วนของประเทศกัมพูชาจะเรียกว่า เลียะกอนแซง “เลียะ” หมายถึง “ซ่อน” “กอนแซง” หมายถึง “ผ้า” ต่างกันตรงที่ประเทศกัมพูชาไม่มีคำว่ามอญ เติมข้างหน้า วิธีการเล่นคล้ายกับประเทศไทย สามารถเล่นได้ทุกวัย โดยเฉพาะหนุ่มสาว

งูกินหาง ของไทยนั้นเราเรียกการเล่นงูกินหาง โดยมีพ่องู และแม่งู ส่วนกัมพูชานั้นมีการละเล่นที่คล้ายคลึงกับงูกินหางของไทยแต่เรียกว่า จับโกนแคลง “จับ” แปลว่า “จับ”“โกน” แปลว่า “ลูก” ส่วน “โกนแคลง” แปลว่า “ลูกนกอินทรีย์” บางที่เรียกว่า จับลูกกา หรือ กาวิ่งจับลูกไก่ วิธีการเล่นของกัมพูชา คือ มีแม่ไก่ที่ทำหน้าที่ปกป้องลูกไก่ที่ต่อแถวยาวเหยียด เหมือนแม่งูของไทย จากนั้นจะมีการเจรจาถามตอบกันไปมา ในการถามคำถามมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยโดยของประเทศไทยพ่องูจะเป็นผู้ถามแม่งู ซึ่งเนื้อร้องของไทยมีความคล้องจองกัน ดังนี้

พ่องู “แม่งูเอ๋ยกินน้ำบ่อไหน”
แม่งู “กินน้ำบ่อโสกโยกไปโยกมา” พร้อมแสดงอาการส่ายตัวไปมา
พ่องู “แม่งูเอ๋ยกินน้ำบ่อไหน”
แม่งู “กินน้ำบ่อหินบินไปบินมา” พร้อมแสดงอาการบินไปบินมา
พ่องู “แม่งูเอ๋ยกินน้ำบ่อไหน”
แม่งู “กินน้ำบ่อทรายย้ายไปย้ายมา” พร้อมแสดงอาการส่ายตัวไปมา
พ่องู “กินหัวกินหางกินกลางตลอดตัว”

ภาพที่ 2 การเล่นงูกินหาง
ที่มา: วัฒนา ศิริมุณี, 2560

ส่วนของประเทศกัมพูชานั้น บทร้องเล่นจะมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน และสะท้อนแนวคิดไว้ในการถามตอบระหว่างนกอินทรีย์(กา) และแม่ไก่ วิธีการเล่น มักเล่นในคืนเดือนหงายหรือช่วงวันสงกรานต์ โดยคนที่มีร่างกายแข็งแรงรับบทเป็นแม่ไก่คอยปกป้องลูกไก่ ก่อนเล่นจะจุดกองไฟไว้จากนั้นคนที่เป็นกา (เหมือนพ่องูของไทย) จะเข้ามาถาม ขอไฟจากไก่ (เสียงอ่านข้างหลังเป็นภาษาเขมรซึ่งมีลักษณะการถามตอบที่คล้องจองกัน แต่เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้วไม่คล้องจอง) ว่า

กา “ยายขอไฟหน่อย” โดน ๆ โซมเพลิง
แม่ไก่ “ไฟดับแล้ว” โรลด
กา “ขอไต้” โซมมวยอองกต
แม่ไก่ “ละลาย” โรลาย
กา “ขอน้ำข้าว” โซมตึกบาย
แม่ไก่ “หมาเลีย” ชแกเลิจ
กา “ขอมีด” โซมกำเบิด
แม่ไก่ “ยังไม่ได้เตรียม” มืนตวนปรุง
กา “ของมะละกอ” โซมลฮุง
แม่ไก่ “ยังไม่ได้ปลูก” มืนตวนดำ
กา “ขอยา” โซมทนำ
แม่ไก่ “ยังไม่ได้ตาก” มืนตวลฮาล
กา “ขอไถ” โซมพาล
แม่ไก่ “ยังไม่ได้ทำ” มืนตวนเซิต
ในตอนท้ายการร้องจะจบด้วยว่า
กา “ยาย ๆ ขอลูกไก่ตัวหน้า” โดน ๆ โซมโกนมุข
แม่ไก่ “ให้พ่อไม่ได้” โอวปุกมืนโอย
กา “ขอลูกตัวหลังก็ได้” โซมโกนโกรย
แม่ไก่ “เศษเล็กเศษน้อยเอาไปเถอะ” กำบะกำแบกโยกโจ๊ะ
พอกาได้ยินประโยคหลังสุดก็จะไล่จับเหมือนการเล่นงูกินหางของไทย

สะบ้า ในประเทศไทยการเล่นสะบ้าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักคือ สะบ้ามอญที่พระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ แต่แท้จริงแล้วการเล่นสะบ้ามีอยู่ในวัฒนธรรม มอญ-เขมร การเล่นสะบ้าแบ่งเป็น 2 แบบ คือเล่นเพื่อความสนุกสนานเรียกว่า สะบ้าหนุ่มสาว (สะบ้าบ่อน) ในอดีตชายหนุ่มจะเดินไปตามบ้านฝ่ายหญิงที่เตรียมลานไว้ให้เล่นสะบ้าจากนั้นทำตามกฎกติกาการเล่น ส่วนเจ้าของบ่อนหรือเจ้าของบ้านมีหน้าที่เตรียมขนมอาหารไว้ต้อนรับ ในการเล่นสะบ้าแบบนี้หากชายหนุ่มถูกใจหญิงสาวบ้านใดก็อาจจะเล่นสะบ้าอยู่ที่บ้านหลังนั้นนาน ๆ เพื่อให้ได้เรียนรู้กัน อีกประเภทเล่นเพื่อการแข่งขันเรียกว่า สะบ้าช้าง (สะบ้าทอย) เป็นการเล่นที่ต้องใช้กำลังส่วนใหญ่ผู้เล่นมักเป็นผู้ชาย ในวัฒนธรรมเขมรนิยมเล่นสะบ้าคล้ายกับสะบ้าช้างของมอญ คือ การดีดสะบ้าลูกยิง ให้โดนสะบ้าลูกเป้า ทีมใดทำได้ดีกว่าจะเป็นผู้ชนะ

การละเล่นที่ผู้ใหญ่หลายคนอาจเห็นว่าเป็นเรื่องสนุกสนานของเด็ก ๆ ไม่ได้ถือเป็นแก่นสารสาระอย่างใด แต่แท้จริงแล้วเป็นกิจกรรมที่ดีทั้งสำหรับเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งการละเล่นที่เล่นในวันสงกรานต์มีความสำคัญและคุณค่าในตัวเองอย่างยิ่ง ดังนี้

สร้างความสนุกสนาน ในข้อนี้เสียงหัวเราะและรอยยิ้มน่าจะเป็นประจักษ์พยานได้อย่างดี เนื่องจากวันสงกรานต์นอกจากจะเป็นเวลาแห่งการทำบุญวันปีใหม่แล้วยังจัดเป็นวันพักผ่อนที่มีระยะเวลานาน ในอดีตช่วงเดือนเมษายนจะเป็นช่วงว่างจากการทำไร่ทำนา การละเล่นนับว่าเป็นเครื่องผ่อนคลายได้เป็นอย่างดี

ฝึกวินัยและความซื่อสัตย์ ในเกมการละเล่นทุกประเภทจะมีกฎกติการ่วมกัน ผู้เล่นจะต้องเคารพกติกาและรับผิดชอบต่อบทบาทที่ตนได้รับอย่างเต็มที่ ทำให้เด็ก ๆ เรียนรู้ที่จะเคารพกฎโดยไม่ได้รู้สึกว่าถูกบังคับแต่อย่างใด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์แห่งความซื่อสัตย์ที่ถูกปลูกฝังและรดน้ำวันแล้ววันเล่าจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอุปนิสัยโดยที่เราไม่ได้พร่ำสอนในตำรา แต่เด็กจะรู้ว่าหากทำผิดกติกาต้องออกจากการเล่นหรือไม่มีคนเล่นด้วยนั่นเอง

ฝึกให้เด็กรู้จักการเข้าสังคม เกมการละเล่นโดยมากมักต้องเล่นร่วมกันเป็นกลุ่ม เช่น มอญซ่อนผ้า รีรีข้าวสาร ชักเย่อ ตี่จับ ฯลฯ ในเวลาเล่นก็อาจมีทะเลาะเบาะแว้งกันบ้างตามประสา แต่เด็กจะมีวิธีการจัดการตัวเองให้คืนดีกับเพื่อนและสามารถเข้ากลุ่มเล่นได้เหมือนเดิม ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันที่เด็ก ๆ ขาดทักษะการเข้าสังคม เมื่อไม่พอใจเพื่อนก็ไม่มีการแก้ไขข้อผิดพลาด แต่ใช้วิธีอยู่กับเทคโนโลยีแทน

หลอมรวมให้เกิดความสามัคคี การจะรวมตัวกันทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ย่อยมต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกัน การละเล่นหลายอย่างมีส่วนช่วยในการสร้างความปรองดองของคนในชุมชน เช่น ชักเย่อ ตี่จับ ช่วงรำ รำวง

สร้างไหวพริบและปฏิภาณ การละเล่นหลายอย่างที่ผู้เล่นจะต้องอาศัยการสังเกตหรือความผิดปรกติของผู้ร่วมเล่นเพื่อจับผิด เช่น มอญซ่อนผ้า บางครั้งเราต้องแอบดูอากัปกิริยาของผู้ที่เป็นมอญว่ายังมีผ้าอยู่ในมือหรือไม่ สังเกตว่าแววตาเขามองไปที่ใครเพื่อจะได้รู้ว่า ผ้าอยู่ที่ผู้นั้น หรือ บางเกมต้องอาศัยสมาธิ เช่น โพงพางตาบอด ผู้ที่ถูกปิดตาต้องอาศัยความสงบนิ่งเพื่อจะจับสังเกตว่าผู้ร่วมเล่นอยู่ที่ใด เป็นต้น

เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะและศึกษากันผ่านการละเล่น การละเล่นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากความสนุกสนานแล้วยังทำให้หนุ่มสาวได้พบหน้ากัน บางการละเล่นอาจได้เพียงเห็นหน้ากันแต่บางการละเล่นได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้มีการเจรจาโต้ตอบกัน เช่น สะบ้า ในขั้นตอนหนึ่งของการเล่นสะบ้าหนุ่มสาว (สะบ้าบ่อน) หากฝ่ายชายทอยลูกสะบ้าแพ้จะต้องเข้าไปเจรจากับฝ่ายหญิงเพื่อขอลูกสะบ้าคืน ในระหว่างนี้เองที่ชายหนุ่มกับหญิงสาวจะได้พูดจากัน ทำให้ได้พูดคุยกันในลักษณะใกล้ชิดแต่ก็ยังอยู่ในสายตาของผู้ใหญ่ กระบวนการออดอ้อนขอลูกสะบ้าคืน เป็นช่วงของการใช้คารมเพื่อแสดงออกถึงความรู้สึกภายในใจอันจะนำไปสู่การคบหาดูใจกันต่อไป

ภาพที่ 3 การเล่นรีรีข้าวสารร่วมกัน
ระหว่างผู้สูงอายุและเยาวชน
ที่มา: วัฒนา ศิริมุณี, 2560

ภาพที่ 4 การเล่นรำวงในวันสงกรานต์
บ้านหัวสำโรง อ.แปลงยาว จ.ฉะเชิงเทรา
ที่มา: วัฒนา ศิริมุณี, 2560

ภาพที่ 5 การเล่นในปัจจุบันปิดตาตีปี๊บ
ที่มา: วัฒนา ศิริมุณี, 2560

หากเราสังเกตจะเห็นว่าในแต่ละชุมชน หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกันมักจัดกิจกรรมวันสงกรานต์ไม่ตรงกัน ทั้งนี้เนื่องจากจะได้ให้หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านได้มีโอกาสไปเที่ยวในหมู่บ้านอื่น ๆ นั่นเอง

ปัจจุบันนี้ การละเล่นของประเทศกัมพูชาและประเทศไทย ตกอยู่ที่นั่งเดียวกันคือ ถูกลดบทบาทลง เยาวชนหรือหนุ่มสาวไม่นิยมเล่นในวันสงกรานต์อีกแล้ว เพราะโดยมาก มุ่งไปที่การเล่นสาดน้ำปะแป้งและเข้าใจผิดไปว่าการสาดน้ำหรือปะแป้งนี้เป็นสาระของวันสงกรานต์ การละเล่นพื้นบ้านที่บัดนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อการสร้างมิตรภาพอีกแล้ว หากแต่เป็นเสมือนการแสดงประเภทหนึ่งที่จัดแสดงเพื่อให้ลูกหลานได้รับรู้ว่า “มีอยู่”เป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่เราขาดการร่วมเล่นโดยจิตวิญญาณ แต่ก็ยังดีกว่าไม่มีให้ได้เรียนรู้หรือสัมผัสเลย

อดีตเราพบหน้ากันยากจึงพยายามหาโอกาสเพื่อพบปะกันและใช้โอกาสในการพัฒนาความสัมพันธ์หรือขออภัยกันได้ แต่ปัจจุบันเราพบหน้ากันได้ง่ายแต่ความสัมพันธ์กลับสั่นคลอนยิ่งกว่าในอดีต ใบหน้าของผู้คนถูกแทนที่ด้วยหน้าจอมือถือ เกมกีฬาที่ต้องใช้ร่างกายทุกส่วน ถูกแทนที่ด้วยการใช้นิ้วมือไม่กี่นิ้วเลื่อนไปบนหน้าจอ การเอาใจเขามาใส่ใจเราเพื่อการสร้างทีมกลับกลายเป็นเอาแต่ใจของเรา เมื่อโลกเราเปลี่ยนไปวิถีแห่งชีวิตย่อมเปลี่ยนตาม ความเสียดายต่อการละเล่นนั้นก็มีอยู่ แต่ที่น่าเสียดายกว่า คือโอกาสที่จะได้เรียนรู้และรู้จักการยอมรับกันและกันตามวิถี แห่ง “สัตว์สังคม” ที่ขาดหายไป ■

MAEJO VISION

เอกสารอ้างอิง

ไทยรัฐออนไลน์. (2559). สงกรานต์กัมพูชา วันปีใหม่แบบเขมร. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.thairath.co.th/content/605709 (30 มีนาคม 2560)

องค์ บรรจุน. (2558). สะบ้า: เกมกีฬาของมอญ เขมร และอื่น ๆ. **ศิลปวัฒนธรรม**, 37(1): 42-47.

អ៊ុន សុគន្ធា. (2558). ល្បែងប្រជាប្រិយខ្មែរ (លាក់កន្ទែង). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://kohsantepheapdaily.com.kh/arti cle/117498.html (30 มีนาคม 2560)

អ៊ុន សុគន្ធា. (2560). ល្បែងប្រជាប្រិយខ្មែរ (ចាប់កូនខ្លែង) [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://kohsantepheapdaily.com.kh/article/162439.html (30 มีนาคม 2560)